

J. VICENS VIVES

Vicens i Vives:

≡ *Els bons reis castellans* ≡
≡ *i els remences* ≡

LLUÍS TO FIGUERAS

DINS L'OBRA DE JAUME VICENS VIVES les pàgines dedicades a l'època medieval ocupen un lloc destacat. Ben especialment els seus estudis sobre el rei Ferran el Catòlic i el conflicte remença, a qui va dedicar bona part de la seva activitat investigadora. Els seus llibres i articles sobre el tema són el resultat d'una recerca exhaustiva als arxius, bàsicament reials i municipals. Això és especialment cert pel cas de la seva fonamental *Historia de los remensas (en el siglo XV)*, editada l'any 1945, acompanyada d'abundant aparell crític i transcripcions de documents en notes a peu de pàgina. I si la primera part es basa en documentació citada o publicada per altres autors, Vicens té el mèrit d'haver-li donat una nova coherència. En el seu pròleg l'autor assenya-la que «esta obra será siempre la preferida del que la firma, pues a ella se vincula una cantidad tan ingente de esfuerzos como ninguna persona, salvo las de mayor intimidad, podría imaginarse... Así constituye, junto a otras obras, quizás destinadas a obtener mayor resonancia pública y pedagógica, el testimonio manifiesto de la voluntad investigadora del autor» (1). La història dels remences era la culminació d'una recerca iniciada als arxius més de deu anys enrere i un exponent del seu mètode on les dades objectives havien de prendre el relleu als sentiments. Quan anys enrere havia defensat les seves primeres investigacions, Vicens arguïa que es limitava a relatar els fets tal com apareixien als documents sense deixar-se endur per idees preconcebudes (2). Això no vol dir, però, que els historiadors d'avui segueixin considerant del tot vàlides les seves conclusions.

Un altre gran mèrit de Vicens és l'intent de fer compatible el rigor científic amb la transmissió d'idees clau que poguessin transcendir l'àmbit dels medievalistes i arribar a un públic ampli. En aquest sentit el seu èxit sembla innegable. En estudiar les relacions del rei Ferran II amb els remences, Jaume Vicens mostrava com l'actitud del monarca,

conciliadora i realista, havia permès als pagesos assolir l'abolició de la servitud, és a dir, la remença i els mals usos, a la Sentència Arbitral de Guadalupe del 1486. Que un rei castellà hagués estat més clarividenc que les institucions catalanes era massa per al catalanisme d'un Antoni Rovira i Virgili amb qui Vicens mantingué una viva polèmica sobre això. Si d'una banda Vicens insistia en les virtuts d'una recerca desapassionada (3), de l'altra és evident que de la seva història dels remences es podien extreure algunes lliçons per al present: la gran victòria social pagesa del segle XV havia estat possible gràcies al pragmatisme, i no a l'extremisme del tot o res. Un missatge de moderació que es torna a trobar a la seva cèlebre *Notícia de Catalunya*. Però més enllà del debat sobre el paper de la monarquia i les institucions, l'àmplia difusió de l'obra de Vicens va contribuir a popularitzar la idea que la revolta dels remences hauria acabat amb un triomf únic a Europa. La història refermava el legítim orgull dels amos de masos que eren descendents directes dels remences medievals. Sens dubte altres autors havien ajudat a bastir aquesta interpretació dels fets, però cap dels seus predecessors havia tingut el ressò de Vicens i pocs dels seus successors s'hi han acostat. La imatge d'una pagesia revoltada per defensar la seva llibertat és massa bella i poderosa perquè els homes del segle XX o XXI no ens hi sentim identificats.

La força de la imatge és tal que pot mantenir-se dempeus fins i tot quan s'obvia el paper mitjancer dels reis. Però aquesta és precisament una via d'anàlisi que caldria no deixar de banda per a una millor comprensió del conflicte remença i la seva resolució. Cinquanta anys després de la *Historia de los Remensas*, els nostres coneixements de les gestions del rei Ferran II i dels seus oficials o de les vicissituds dels síndics remences no han canviat gaire ni és plausible que ho facin en un futur immediat. En els darrers temps els

historiadors han estudiat molt el funcionament de la monarquia de la baixa edat mitjana i l'evolució de la pagesia, però encara queda molt per fer. Vicens va concentrar les seves recerques a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, però és possible contrastar la informació de les fonts reials amb les fonts locals, especialment sobre el context que hauria d'explicar el perquè de la revolta i les seves implicacions socials.

Jaume Vicens va assenyalar que el comportament dels reis envers el conflicte remença no va canviar gaire des dels seus inicis i per aquest motiu és útil analitzar conjuntament la política de reis catalans i trastàmeres. En ambdós casos s'haurien limitat a fer de mitjancers i a intentar trobar una solució raonable per a les parts, deixant de banda els seus interessos particulars. Tanmateix les primeres notícies relatives a un conflicte específicament remença, i no a problemes socials més generals, apareixen en estreta relació amb les intervencions dels reis. Les notícies més antigues que es tenen del problema remença es troben en dues cartes del rei Joan I enviades successivament als papes Climent VII el 1388 i Benet XIII el 1395. En elles el rei els demanava, a través d'una butlla, que s'alliberessin els remences dels dominis eclesiàstics de la Corona. Poc després, l'any 1402, la reina Maria, esposa de Martí I, va repetir la mateixa requesta en dues cartes a Benet XIII que inclouen una cèlebre diatriba contra les servituds, identificades com a «cugucia, exorquia, intestia et arcina, reemença, pendre e maltractar». Alhora la mateixa cort reial buscava arguments a favor de la petició. Joan I, l'any 1388, havia demanat al batlle general que es busqués als seus arxius documentació que ajudés a demostrar «quel temps de la servitut, en la qual foren estrets tots los habitants de Catalunya la veyla,... de pagar exorquia, intestia, cogucia e a altres drets, segons les Croniques, es ja passat e aço deia e cer en lo nostre archiu». Pel que fa a la reina Maria ens assabentem que havia fet «disputar aquest fet a mestres en theologia», i efectivament els juristes al servei de la cort oferiren un suport decisiu a les previsions alliberadores. El gran jurisconsult Tomàs de Mieres, per exemple, preconitzava la supressió de la servitud i el deure del rei d'alliberar els oprimits quan un senyor volia oprimir i maltractar els seus homes (4).

Però, de moment, no hi ha cap prova que la monarquia actués pressionada pels remences, ni tan sols que les seves gestions responguessin a una demanda explícita dels remences. Ni reis ni papes tenien res a perdre amb la supressió de la servitud que en tot cas afectaria els ingressos i drets de les institucions eclesiàstiques catalanes. En canvi, és evident que com a mínim els reis hi tenien molt a guanyar.

Hi havia, d'entrada, la qüestió dels diners. Des de la segona carta del rei Joan I al papa, l'any 1395, ja es parla de la quantitat que es podria recollir, de 60.000 a 80.000 florins, a raó de 4 florins per foc remença que es repartirien en dues meitats el rei i el papa. Per refutar aquest argument, Jaume Vicens recorda amb raó que per als reis era normal obtenir diners de les seves actuacions o dels privilegis concedits als

seus súbdits, tal com es posa de manifest a les reunions de Corts. Però això no significa que els diners no condicionessin les actuacions polítiques. Per exemple, tot i ser palesa la política proremença del rei Ferran II, a les Corts de Barcelona de 1481, va acceptar la constitució «Com per lo Senyor»

«La crisi del segle XV». Il·lustració de J. M. Rovira per al llibre de Vicens i Vives Aproximación a la Historia de España (Barcelona, 1952).

que revocava l'anterior abolicció dels mals usos d'Alfons V (Sentència interlocutòria del 1455), a canvi d'un generós donatiu de 300.000 lliures. La mesura no és poc important perquè sembla ser el motiu de la revolta de Pere Joan Sala, tres anys més tard. Malgrat la distància cronològica és interessant comparar aquesta política amb la que Jaume I va desenvolupar molt abans per impulsar les institucions municipals. L'actuació d'aquest rei no sembla el resultat d'una pressió popular sinó més aviat una iniciativa destinada a millorar la coordinació amb les elits locals que podien procurar-li diners (5).

Però hi ha altres raons a més de les estrictament crematístiques que justifiquen l'interès de la cort reial per l'alliberament. Jaume Vicens, descartades les raons financeres, explicava l'actitud dels reis en aquests termes: «El interès de la monarquia per la causa remensa respondia por lo tanto a razones de alto valor moral, a presiones e instancias de los propios payeses, y, finalmente, a su posición política frente a los señores jurisdiccionales» (6). Ja he expressat els dubtes que plantegen les dues primeres explicacions. En canvi la tercera pren cada cop més força gràcies a les recerques sobre l'evolució de la senyoria reial. A l'entorn del 1400 el rei Martí I va desplegar grans energies per tal de poder eixamplar el seu patrimoni o més exactament recuperar-lo d'anteriors alienacions. Sovint la reintegració al patrimoni reial es feia procurant que fossin els mateixos afectats els qui paguessin la indemnització o preu corresponent als anteriors senyors (7). El mecanisme s'assembla moltíssim al que es proposava per als remences, ja que es preveia que aquests paguessin una indemnització als seus senyors per tal d'obtenir la supressió dels mals usos i la remença.

El lligam entre jurisdicció reial i la condició remença es manifesta des dels orígens. L'any 1202, el rei Pere I, necessitat del suport aristocràtic, va acceptar el *ius maletrac-*

Vicens i Vives amb alumnes i col·laboradors.

tandi segons el qual cap pagès maltractat o empresonat pel seu senyor podia apel·lar als tribunals reials. Evidentment a les Corts de Cervera del 1202 no hi participaven els pagesos sinó els representants dels senyors i el rei a qui interessava especialment la part final de la norma i no tant la primera, és a dir, la possibilitat per part dels tribunals reials d'interferir en la jurisdicció senyorial (8). Aquest és un tema recurrent en el conflicte remença de la baixa edat mitjana fins a la Sentència arbitral de Guadalupe del 1486. Al seu títol VI s'anul·la el dret esmentat i es reconeix el dret d'apel·lar als tribunals reials i als seus oficials, amb l'afegit, però, que es respectaria la jurisdicció civil dels senyors: «por esto no entendemos quitar a los dichos señores o seniores la jurisdiccion civil, si alguna tienen e les pertenece sobre los dichos pageses». Quan el 1283, unes altres Corts van permetre legislar de nou sobre la condició remença ho van fer en el mateix sentit. A la constitució «En les terres e llocs», el rei Pere II es va comprometre a no acceptar ningú al seu domini que prèviament no hagués pagat una redempció al seu senyor. Fet això el pagès no podia conservar els seus honors i possessions, i havia d'alienar-los o cedir-los al seu senyor. Per als senyors això darrer també era molt important perquè impedia que pagesos instal·lats al domini reial poguessin conservar drets als dominis senyorials. O dit d'una altra manera que les tinences dels seus dominis fossin ocupades per individus damunt dels quals no tinguessin jurisdicció. La residència en moltes viles i ciutats reials permetia adquirir drets de ciutadania amb relativa rapidesa. Des d'aquest punt de vista la supressió de la servitud podia representar un avantatge substancial per al rei. No només desapareixien les traves per a l'emigració vers les ciutats i viles reials sinó que alhora s'obria la porta a què subjectes del domini reial tinguessin béns dels dominis senyorials.

Hi ha encara d'altres indicis que reforcen la imatge d'un moviment fortament induït pels reis, com per exemple l'autorització de celebrar reunions i d'escollir síndics remences amb l'únic objectiu de recollir els diners. Tanmateix, devia ser difícil impedir que a les reunions es discutissin altres reivindicacions i, per això, els reis tenen tanta cura a vigilar-les amb oficials reials i a restringir-ne les atribucions.

Ara bé, hi hagué mai una revolta pagesa? La resposta és segurament afirmativa, perquè les mostres del descontentament pagès són molt nombroses. No cal dir que entre els pagesos l'abolició de la remença i els mals usos havia de ser ben acollida. El pas a la jurisdicció reial tenia clars avantatges que caldrà estudiar. Però significativament les seves demandes i accions no s'aturen aquí. L'any 1416, per exemple, un grup de pagesos es disposava a cremar els documents de la catedral de Girona que contenien totes les seves obligacions envers el bisbe i el capítol (9). El llibre de Vicens conté abundants proves de la insistència pagesa a incloure dins la negociació dels mals usos tota mena de censos i prestacions, i això fins una data tan tardana com 1485 (10). Vicens tendia a relacionar aquesta extensió de les reivindicacions remences amb una fracció radical del moviment representada per Pere Joan Sala, el qual «atizó cuanto pudo el incendio de la discordia, con el espíritu fanático y demagógico de los revolucionarios natos» (11). Certament en el moment crucial del conflicte sembla dibuixar-se una divisió en el moviment remença entre els qui negociaven i els qui es resistien a lliurar els castells ocupats. Però fins i tot el prototipus de remença moderat, Francesc de Verntallat, hauria donat suport en algun moment a la supressió de censos i altres prestacions (12). Per tant, des del punt de vista dels remences no està tan clar que la fi del conflicte hagi estat un triomf (13).

Alguns treballs recents i encara inèdits, com els de Rosa Lluch, demostren que segurament els representants del braç militar del Principat exageraven quan, l'any 1462, deien que els mals usos valien tant com un terç dels predis. Tanmateix la servitud era una font d'ingressos gens menyspreable, que es mantenia a l'alça mentre els censos anuals disminuïen com a conseqüència de la pesta negra i la crisi en general. A més caldria afegir-hi el problema dels masos rònecs que oferien molts més al·licients als qui volien canviar de senyoria o ampliar les seves explotacions, i topaven amb els obstacles que els imposava la redempció. Per tant tampoc s'ha de menystenir la importància de la servitud en les rendes senyoriales i en l'organització interna de les senyories. Però les recerques del futur probablement donaran una imatge més matisada del plet remença, plena de clarobscur i potser menys optimista que la que ens deixà Jaume Vicens. Això no hauria de ser un impediment per aprofundir encara més les nostres recerques.

Lluís To Figueras és professor titular d'Història Medieval de la UdG

Notes

- 1- Jaume Vicens Vives, *Historia de los remensas (en el siglo XV)*, Barcelona, 1945 (1978), p. 4.
- 2- «Ferran II el Catòlic i els remences», *La Publicitat*, 28 d'agost del 1935, citat per Josep M. Muñoz i Lloret, *Jaume Vicens i Vives (1910-1960). Una biografia intel·lectual*, Barcelona, 1997, p. 62.
- 3- «Serà un mal historiador i un mal polític el qui identifiqui el segle XV amb idees pròpies de l'actual» citat per J. Muñoz i Lloret, *op. cit.*, p. 61.
- 4- J. Vicens, *op. cit.*, p. 45-47 que utilitza els documents editats prèviament pel pare Fita i per F. Monsalvatje segons consta a la nota 24 i següents.
- 5- Stephen Bensch, *Barcelona and its Rulers, 1096-1291*, Cambridge University Press, 1995, p. 313-325.
- 6- J. Vicens, *op. cit.*, p. 48.
- 7- Maria Teresa Ferrer Mallol, «El patrimoni reial i la recuperació dels senyories jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. VII, 1970-71, p. 351-491. J. Vicens ja va assenyalar la redempció de la jurisdicció dels habitants de Sabadell que l'any 1366 aconseguiren així passar del domini del vescomte de Castellbó al del rei.
- 8- He desenvolupat aquesta qüestió a «Drets de justícia i masos: hipòtesi sobre els orígens de la pagesia de remença», *Revista d'història medieval*, 6, 1995, p. 141-149.
- 9- Paul H. Freedman, *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*, Vic, 1993, p. 205 i nota 11.
- 10- J. Vicens, *op. cit.*, p. 70-71, 113, 234-236.
- 11- J. Vicens, *op. cit.*, p. 143.
- 12- J. Vicens, *op. cit.*, p. 113.
- 13- Tal com ha assenyalat amb més arguments Eva Serra, per exemple a *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat 1590-1729*, Barcelona, 1988, p. 40-59.